

Carnapova logická syntax jazyka a problém kategoriální chyby¹

Miroslav Vacura —

Vysoká škola ekonomická, Praha

vacuram@vse.cz

Ve svém článku „Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka“² zkoumá Rudolf Carnap různé případy, kdy může zdánlivě smysluplná věta přirozeného jazyka být větou beze smyslu (tzv. pseudovětou). Nejprve vysvětluje případy, v nichž dochází k použití jednotlivých slov bez významu (tzv. pseudo-pojmů), následně se pak dostává k situacím, kdy jednotlivá ve větě použitá slova význam mají, ovšem věta jako celek je přesto beze smyslu. Zde rozlišuje dva případy: první, patrný například u věty „Caesar je a“, je zapříčiněn prostou chybou v *gramatické syntaxi* jazyka, která nepřipouští, aby ve větě tohoto typu stála na třetím místě spojka. Druhý případ je zajímavější: jedná se o věty typu „Caesar je prvočíslo“, které jsou sice v souladu s gramatickou syntaxí, z jejíhož hlediska má taková věta formu shodnou s větou „Caesar je vojevůdce“, ovšem přesto uvedená věta zjevně smysl nemá. V prvním případě se vůbec nejedná o větu. V druhém jde podle Carnapa o pseudovětu, protože jsou porušena pravidla toho, co nazývá *logickou syntaxí*. V současnosti se pro tento typ problému v jazykovém výrazu často používá označení *kategoriální chyba*.³

Ve své stati Carnap zároveň předpokládá, že by prostřednictvím formalizované *logické syntaxe* bylo možné zcela formálně odvodit, že věta „Caesar je prvočíslo“ je chybná. V našem textu se pokusíme ukázat, že tento Carnapův projekt je v zásadě smysluplný a správně koncipovaný a má své historické předchůdce, které stručně zmíníme. Upozorníme však i na to, že přístup

1 Tento článek vznikl s podporou grantu č. 18-23964S GA ČR.

2 Carnap, R., Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache. *Erkenntnis*, 2, 1931, Nr. 1, s. 219–241. V této stati citujeme dle českého překladu: Carnap, R., Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka. Přel. K. Berka. *Filosofický časopis*, 39, 1991, č. 4, s. 622–643.

3 Toto označení zavedl Gilbert Ryle ve spise *The Concept of Mind*. London, Hutchinson 1949, s. 19.

založený na syntaxi, který Carnap upřednostňoval, není z našeho pohledu perspektivní, a proto i název celého projektu – logická syntax jazyka – je v tomto směru zavádějící. Pokusíme se také zdůvodnit, proč by takový projekt měl být podle našeho názoru realizován spíše na sémantickém základě, z čehož plyne, že v konečném důsledku by se mělo jednat o projekt metafyzický či ontologický.

První oddíl následujícího textu bude věnován Carnapovu vymezení *logické syntaxe*, přičemž zmíníme i historický kontext a jeho předchůdce. Následující oddíl se soustředí na Carnapovy neúspěšné pokusy o zkonstruování logické syntaxe jazyka, třetí oddíl pak stručně zrekapituluje příspěvky dalších autorů k této otázce. Ve čtvrtém oddílu ukážeme, že obtíže při hledání logické syntaxe nejsou nahodilé, ale mají systémovou povahu a souvisí se způsobem, jakým Carnap problém formuloval. Zmíníme také cestu k jejich úspěšnému řešení. Celá stať pak bude uzavřena oddílem, ve kterém shrneme důsledky Carnapova selhání pro celý jeho filosofický projekt eliminace metafyziky.

Vytyčení problému logické syntaxe

Ve výše uvedené expozici problému jsme viděli, že Carnap odlišuje *gramatickou syntax* od syntaxe *logické*, která pro něj představuje výrazně obtížnější téma. Výhodnou vlastností do značné míry formalizovatelné *gramatické syntaxe* je, že pokud její pravidla porušíme, lze velmi snadno a podle čisté formálních kritérií poznat, že výsledné sousloví není smyslnou větou. Problémem je, že tato *gramatická syntax* z Carnapova hlediska plně neodpovídá *syntaxi logické*, proto řadu možných formálních příčin bezsmyslnosti věty nepostihuje.⁴ Carnap píše: „Kdyby gramatická syntaxe plně odpovídala logické syntaxi, tak by nemohla vzniknout žádná pseudověta. Kdyby gramatická syntaxe nerozlišovala jenom druhy slov – podstatná jména, přídavná jména, slovesa, spojky atd. – nýbrž v rámci těchto druhů činila ještě jisté logicky požadované rozdíly, nemohly by být vytvořeny žádné pseudověty.“⁵

Logická syntax by tak podle Carnapa měla zajistit, aby takové výrazy, jako jsou „vojevůdce“ a „prvočíslo“, patřily k různým „logickým“ slovním druhům,

4 Carnap na různých místech svého díla v přesném chápání vztahu mezi gramatickou a logickou syntaxí kolísá. V našem textu budeme pro jednoduchost chápat gramatickou syntax jako to, s čím jsou v rozporu věty typu „Caesar je a“, a logickou syntax jako to, s čím jsou v rozporu věty typu „Caesar je prvočíslo“.

5 Carnap, R., Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka, c.d., s. 631.

a tudíž by bylo možné zcela formálně odvodit, že věta „Caesar je prvočíslo“ je beze smyslu.⁶

Tyto různé „logické“ slovní druhy označuje Carnap jako *syntaktické kategorie* a v citovaném článku uvádí jejich následující příklady: „věc, vlastnost věci, vztah věcí, vlastnost čísel, vztah čísel atd.“,⁷ přičemž daný oddíl textu uzavírá tvrzením, že na takovém systému „v současnosti logikové pracují“.⁸ Skutečnost byla ovšem taková, že Carnapova idea, naznačená v krátkém odstavci výše citovaného článku, zůstala dlouho nerozpracována a teprve o mnoho desítek let později a ze zcela jiných motivů se práce na jím definovaném projektu rozvinula – ovšem bez jakéhokoli odkazu na jeho myšlenku.

Už při zběžném pohledu na tento problém pozorujeme jistou souvislost s jedním z klasických filosofických problémů – otázkou kategorií. Není jisté, nakolik si toho Carnap sám byl vědom, když program svého výzkumu označil jako vypracování systému „syntaktických kategorií“, nicméně snadno si všimneme, že první tři položky z jeho seznamu – „věc, vlastnost věci, vztah věcí“ – přibližně odpovídají třem z klasických aristotelských kategorií: substanci, kvalitě a vztahu. Carnap ovšem problém formuluje odlišným způsobem. V opozici k aristotelské tradici, která kladla důraz na moment klasifikace či třídění jsoucího a chápala jej jako jeden ze základů metafyzického systému, Carnap směřuje k využití logické syntaxe ve svém boji proti filosofii, kterou považuje za chybnou – metafyzice.

Tradiční kategoriální přístup byl založen na paradigmatu *třídění* jsoucen a vycházel z Porfyriova *Úvodu k Aristotelovým Kategoriím*,⁹ stručného spisu, který byl již v raném středověku přeložen do latiny Boëthiem. Dále byl přeložen také do syrštiny, arabštiny a arménštiny – a byl všeobecně znám a užíván. Porfyriův spis zavedl metodu třídění „podle pěti slov“,¹⁰ s jejichž pomocí bylo možné realizovat podrobnější dělení uvnitř Aristotelových kategorií. Boëthius připojil ke svému latinskému překladu komentář, který doplnil Porfyriův výklad schematickým vyobrazením tzv. Porfyriova stromu – systematického hierarchického klasifikačního diagramu, jenž se stal základem středověkých debat o kategoriích a klasifikaci, do nichž se zapojili Tomáš

6 Za pozornost stojí skutečnost, že kategoriální chyby nejsou jediným typem chyb, které by měla logická syntax řešit. V Carnapově kritické analýze Heideggerova článku „Was ist Metaphysik?“ z roku 1929 hrají hlavní roli chyby jiného druhu – výrazy, jejichž forma není vyjádřitelná v logicky korektním jazyce. Srov. tamtéž, s. 633.

7 Tamtéž, s. 631.

8 Tamtéž.

9 Český překlad Milana Mráze: Porfyrios, Úvod k Aristotelovým Kategoriím. *Filosofický časopis*, 18, 1970, č. 6, s. 972.

10 Řec. *hai pente fónai*, lat. *quinque vocas* – rod (*genos*), druh (*eidos*), rozdíl (*diadora*), zvláštní vlastnost (*idion*), nahodilá vlastnost (*symbebékos*).

Akvinský,¹¹ Jan Duns Scotus,¹² William Ockham,¹³ Francesco Suaréz¹⁴ a řada dalších. Tak vznikl základ tradičních kategoriálních třídících systémů, které stály mj. u zrodu Linného botanické a zoologické systematické nomenklatury.¹⁵

V Carnapově návrhu ovšem čteme ještě něco dalšího: o kategorie mu nejde pouze jako o nástroj *třídění*, klasifikace a vytváření nomenklatur. Jeho cílem není pouze rozlišit sféru všeho jsoucího na věci a vlastnosti, následně rozlišit vlastnosti na vlastnosti věcí a vlastnosti čísel atd. Druhou, odlišnou úlohou, kterou si klade, je zachytit, že něco, co spadá pod vlastnosti čísel, nemůže být predikováno něčemu, co spadá pod kategorii fyzické věci. A na základě toho pak odhalit jako chybné věty, které by něco takového tvrdily, což však zároveň vyžaduje i vypracování formálního aparátu, který by umožnil vhodná pravidla zachytit. To je další součást poměrně složitého úkolu, který z Carnapovy práce můžeme vyčíst.

Opět se nejedná o úkol zcela originální. Určitou analogii můžeme spatřovat v Leibnizově projektu *mathesis universalis* – obecného formalizovaného jazyka, schopného zachytit jakékoli lidské myšlenky a umožňujícího provádět s nimi formální operace typu porovnávání, odvozování nových poznatků ze starých a rozhodování o platnosti argumentů.¹⁶ Obvykle se za Leibnizova ideového pokračovatele považuje zejména Frege a jeho *Pojmopis*,¹⁷ ovšem Leibnizem zamýšlený záběr *mathesis universalis* byl širší a nepochybně zahrnoval i to, co je obsahem Carnapova projektu logické syntaxe.

11 Srov. Tomáš Akvinský, *In duodecim libros Metaphysicorum expositio*, V. lect. 9; týž, *In octo libros Physicorum expositio*, III, lect. 5.

12 Srov. Scotus, J. D., *Quaestiones in librum Porphyrii Isagoge et Quaestiones super Praedicamenta Aristotelis*.

13 Srov. Ockham, W., *Quodlibeta septem*, V. q. 22 (anglický překlad: týž, *Quodlibetal Questions*. Transl. A. J. Freddoso – F. E. Kelley. New Haven–London, Yale University Press 1991); týž, *Expositio in librum Praedicamentorum Aristotelis*, q. 1; týž, *Summa logicae*, § 3, 40.

14 Srov. Suaréz, F., *Disputationes metaphysicae*, 39. In: týž, *Opera omnia*. Eds. M. André – C. Berton. Paris, Ludovicus Vivés 1856–1878. Jako přehledová studie pak může sloužit: Sorabji, R., *Logic and Metaphysics (Philosophy of the Commentators, 200–600 Ad: A Sourcebook)*. New York, Cornell University Press 2005.

15 Linnaeus, C., *Systema naturae*. Leiden, Nieuwkoop & B. De Graaf 1735.

16 Leibniz, G. W., *Mathematische Schriften*. Hrsg. C. I. Gerhardt. Hildesheim, Georg Olms 1849–1863, Bd. VII, s. 53–76. Leibniz sám přejímá tento pojem od Descarta.

17 Frege, G., *Pojmopis. Formulový jazyk čistého myšlení po vzoru formulového jazyka aritmetiky*. Přel. J. Fiala. Praha, Oikúmené 2012.

Carnapův pokus o nalezení logické syntaxe

O problému kategorií se Carnap zmiňuje už ve svém prvním díle *Logická výstavba světa*,¹⁸ které předcházelo článku „Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka“, z něhož jsme citovali v úvodu. V tomto díle najdeme úvahy o tzv. *sférách objektů*: dva objekty jsou *stejnorodé*, tj. patří do jedné sféry, pokud platí, že jsou přípustnými argumenty libovolné propoziční funkce buď jména obou, nebo ani jednoho. Někdy Carnap v návaznosti na Russellovy úvahy říká, že se jedná o objekty stejného typu. V opačném případě jsou tyto objekty *různorodé*. Například Paříž je isogenní s Hamburgem, ale allogenní s Měsícem.¹⁹ Zanedbání tohoto rozdílu může vést k chybě nazvané *zmatení sfér*.²⁰ Carnap zde však neuvádí žádný přesný způsob, jakým lze tomuto zmatení předejít, navíc upozorňuje, že řada přírodních věd nepracuje s čistými typy objektů.²¹

Následně se Carnap pokouší o řešení takto rozvrženého problému v díle *Logická syntax jazyka*,²² které se nicméně v úvodních oddílech zabývá převážně jinými tématy. Jeho nejrozsáhlejší část je věnována zavedení dvou jazyků – Jazyka I a Jazyka II. Oba tyto jazyky jsou ve svém jádru formální a syntaktické, inspirované Hilbertovým formalistickým přístupem, a přes mnohé odkazy na Fregovu logiku v nich nalezneme jen málo stop Fregova logicismu – přirozená čísla jsou zavedena jako primitivní symboly, matematická indukce není odvozena z logických zákonů, ale je zavedena jako axiom.²³

18 Carnap, R., *Der Logische Aufbau der Welt*. Berlin, Weltkreis 1928. V této stati cit. dle vydání: Carnap, R., *The Logical Structure of the World. Pseudoproblems in Philosophy*. Berkeley, University of California Press 1967. Vedle dále zmíněné diskuse obsahuje toto dílo i historickou poznámku týkající se kantovského pojmu kategorií a jejich vztahu ke Carnapovu konstrukčnímu systému, která ovšem není relevantní pro naše téma (tamtéž, § 83, s. 134.)

19 Tamtéž, § 29, s. 51–52. Kritiku a pokus o rozšíření Carnapova přístupu viz v: Bar-Hillel, Y., On Syntactical Categories. *The Journal of Symbolic Logic*, 15, 1950, No. 1, s. 1–16.

20 Carnap, R., *The Logical Structure of the World. Pseudoproblems in Philosophy*, c.d., § 30, s. 53.

21 Tamtéž, § 31, s. 56.

22 Carnap, R., *Logische Syntax der Sprache*. Wien, Springer 1934. Rozšířený anglický překlad provedený pod Carnapovým dohledem: Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*. Transl. A. Smeaton. London, Kegan Paul–Trench–Trubner & Co. 1937. V této stati citujeme dle vydání: Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*. Transl. A. Smeaton. London, Routledge & Kegan Paul Ltd. 1971. Ve své autobiografii Carnap píše: „Poté co jsem přemýšlel o těchto problémech po několik let, přišla ke mně celá teorie struktury jazyka a její možné aplikace ve filosofii jako víze v průběhu bezesné noci v lednu 1931, kdy jsem byl nemocen. Následujícího dne, stále ještě v posteli s horečkou, jsem sepsal své ideje na čtyřiceti čtyřech stranách pod názvem ‚Pokus o metalogiku‘. Tyto tésnopisné poznámky byly první verzí mé knihy *Logická syntax jazyka*.“ Carnap’s Intellectual Autobiography. In: Schilpp, P. (ed.), *The Philosophy of Rudolf Carnap*. LaSalle, Ill., Open Court 1963, s. 53.

23 Srov. Friedman, M., Logical Truth and Analyticity in Carnap’s “Logical Syntax of Language”. In: *History & Philosophy of Modern Mathematics. Minnesota Studies in Philosophy of Science*. Vol. 11. Minneapolis, University of Minnesota Press 1988, s. 83.

Teprve na konci tohoto spisu, na závěr čtvrtého a v pátém oddílu, se Carnap věnuje filosofickým otázkám, zejména v explicitní návaznosti na Wittgensteinův *Traktát*. Logika jako taková je chápána jakožto syntax: „jakmile je logika formulována exaktně, ukáže se, že není ničím jiným než syntaxí nějakého konkrétního jazyka nebo jazyků obecně.“²⁴ Zároveň však Carnap zavádí *princip tolerance*: „každý má svobodu vytvořit si svou vlastní logiku, tj. svou vlastní formu jazyka, pokud chce. Vše, co je požadováno, je (...), že jasně určí své metody a předloží syntaktická pravidla místo filosofických argumentů.“²⁵ Každý takový dobře zformulovaný jazyk má logicko-matematická pravidla (L-pravidla), případně i fyzická pravidla (P-pravidla).²⁶ Zatímco tedy pro Wittgensteina je jen jedna logika a neexistuje způsob, jak se dostat „mimo“ ni a následně ji popsat,²⁷ Carnap tuto představu opouští a pokouší se vytvořit prostor k zachycení tvrzení vět širě pojaté *logické syntaxe*. Zároveň však Carnap logiku určitým způsobem – podle Hilbertově vzoru – svým principem tolerance relativizuje a směřuje ke konvencionalismu. I přes tuto relativizaci se však snaží vypracovat koncept pravdy (podobně jako později úspěšnější Tarski), ovšem tento pokus selhává, což Carnap později otevřeně přiznává ve svém *Úvodu do sémantiky*.²⁸

Carnap se tedy otázkou logické syntaxe, tak jak byla formulována výše, sice snaží řešit v pátém oddílu zmiňovaného spisu, ale ukazuje se, že problémem je právě samotný horizont, v jakém byla původně tato otázka vyřčena a na něž je opět kladen důraz. Carnap rozlišuje otázky, které si můžeme smysluplně klást, na *otázky logické a objektové*.²⁹ Objektové otázky se týkají předmětů nějaké konkrétní oblasti (domény), jejich vlastností a vztahů. Logické otázky se naopak netýkají *přímo* těchto objektů, ale týkají se vět, teorií o těchto objektech – jak co do jejich formy, tak co do jejich smyslu.³⁰ Logic-

24 Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*, c.d., § 62, s. 233.

25 Tamtéž, § 17, s. 52. Srov. Steinberger, F., Frege and Carnap on the Normativity of Logic. *Synthese*, 194, 2017, No. 1, s. 143–162; Richardson, A. – Isaacson, D., Carnap's Principle of Tolerance. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes*, 68, 1994, s. 67–83; Ricketts, T., Carnap's Principle of Tolerance, Empiricism, and Conventionalism. In: Clark, P. – Hale, B. (eds.), *Reading Putnam*. Cambridge, Blackwell 1994, s. 176–200.

26 Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*, c.d., § 51, s. 180.

27 Srov. Link, M., Wittgenstein and Logic. *Synthese*, 166, 2009, No. 1, s. 41–54; Angelides, A., Carnap's 1934 Objections to Wittgenstein's Say/Show Distinction. *Erkenntnis*, 76, 2012, Nr. 2, s. 147–169.

28 Carnap, R., *Introduction to Semantics*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1942. Podrobnou diskusi k tomuto tématu viz na s. 92–93 v příspěvku: Friedman, M., Logical Truth and Analyticity in Carnap's "Logical Syntax of Language", c.d.

29 Analogicky je možné vymezit logické a objektové věty.

30 Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*, c.d., § 72, s. 278. Jako příklad Carnap uvádí zoologii: objektové otázky se týkají zvířat, jejich vlastností a vztahů mezi nimi. Oproti tomu logické otázky se týkají vět zoologie, jejich logických spojení, logického charakteru definic, teorií a hypotéz zoologie.

ké otázky týkající se tvrzení vědy konstituují *logiku vědy*, která má nahradit filosofii. Od smysluplně zkoumatelných vět Carnap způsobem naznačeným v úvodu tohoto textu odděluje pseudověty, které tvoří velkou část tradiční filosofie a speciálně metafyziky.³¹

Jelikož, jak jsme viděli, je *logika* sama o sobě – exaktně vzato – pro Carnapa *syntaxí*, i *logika vědy* je tedy fakticky *syntaxí vědy*.³² Nyní je možné vymezit *syntaktické věty* jako takové *logické věty*, které se týkají jen *formy* objektových vět.³³ Podobně *pseudo-objektové* neboli *kvazi-syntaktické věty* jsou věty, které sice mají vnější formu *objektové věty*, ve skutečnosti ovšem jsou *syntaktickými větami* (příčemž mohou, ale nemusí být ve shodě s logickou syntaxí). Nyní bychom měli z logiky vědy odstranit nejen zjevné pseudověty (věty obsahující pseudopojmy, k nimž podle Carnapa náleží například „princip“³⁴), ale i *věty kvazi-syntaktické*.³⁵

Můžeme to demonstrovat na následujícím příkladu: Carnap srovnává větu S1 („Pět není věc, ale číslo“) s větou S2 („Pět není sudé, ale liché číslo“) – zatímco věta S2 je skutečně *objektovou větou* o objektu/číslu „pět“, věta S1 je ve skutečnosti *kvazi-syntaktickou větou*, tedy skryté syntaktickou větou o slově „pět“. Správně bychom měli v logice vědy nahradit větu S1 větou S3 = „Pět‘ není věcné-slovo, ale číselné-slovo“, čímž z kvazi-syntaktické věty získáme větu skutečně syntaktickou.³⁶ Carnap tento přístup ilustruje na dalších případech, z nichž některé jsou značně problematické – například o větě „Včerejší přednáška byla o Babylonu“ tvrdí, že neříká nic o Babylonu, říká prý pouze něco o včerejší přednášce a slovu „Babylon“, tudíž ji transformuje do podoby: „Ve včerejší přednášce se vyskytlo slovo ‚Babylon‘ nebo slovo s ním synonymní.“³⁷ Problémem této interpretace je, že daná přednáška pravděpodobně nebyla věnována lingvistickým úvahám o slovu „Babylon“, ale skutečnému městu tohoto jména, což Carnapova analýza zastírá.

Základem převodu kvazi-syntaktických vět na věty syntaktické je vymezení už výše zmíněných specifických *syntaktických slovních kategorií* – těch, které byly ve zde uvedeném případě označeny jako věcné-slovo a číselné-slovo. Ty pak odpovídají tzv. *univerzálním predikátům* či *univerzálním slovům*. Tato univerzální slova se podle Carnapa shodují s „rody“: „Slovo je nazýváno

31 Carnap, R., Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka, c.d., s. 630; týž, *The Logical Syntax of Language*, § 72, s. 279.

32 Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*, c.d., § 73, s. 281.

33 Tamtéž, § 74, s. 284.

34 Carnap, R., Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka, c.d., s. 628.

35 Srov. Oberdan, T., The Concept of Truth in Carnap's "Logical Syntax of Language". *Synthese*, 93, 1992, No. 1–2, s. 248.

36 Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*, c.d., § 73, s. 285. Výrazy *thing-word* a *number-word* překládáme jako *věcné-slovo* a *číselné-slovo*.

37 Tamtéž, § 73, s. 286.

univerzálním slovem, pokud vyjadřuje vlastnost (či relaci), která analyticky náleží všem objektům nějakého rodu.³⁸ Takové vymezení s odkazem na rod je značně aristotelské, nicméně své pojetí konceptu rod Carnap dále nerozvádí. Tvrdí jen, že pokud jdeme v řetězci obecných predikátů od konkrétnějších k obecnějším (např. pes, zvíře, živočich, věc), pak pouze nejobecnější výraz je univerzálním predikátem. Tato Carnapova idea je souběžná s aristotelským pojetím kategorií. Dalším dokladem správnosti tohoto přístupu je podle Carnapa i skutečnost, že „plná“ věta „Caro je věc“ je na rozdíl od věty „Caro je pes“ analytická, což je sice do jisté míry neintuitivní, ale souvisí to se specifickým pojetím analytičnosti, které je vyloženo v *Logické syntaxi jazyka*.

Závažným problémem ovšem je, že se Carnap ani nepokouší vytvořit nějaký systematický soubor těchto univerzálních slov a prezentuje opět pouze poměrně rozsáhlý přehled příkladů: „věc, objekt, vlastnost, relace, fakt, stav, proces, událost, čin, prostorový bod, prostorová relace, prostor (systém prostorových bodů spojených prostorovými relacemi), časový bod, časová relace, čas (systém časových bodů spojených časovými relacemi), číslo, celé číslo (v [Jazyce] I a II), reálné číslo (v některých systémech), funkce, agregát (nebo třída), výraz (v jazyce čisté syntaxe) a mnoho dalších.“³⁹ Carnap ovšem neuvádí žádný systém nebo metodu, jakými tato univerzální slova vybral, a nemůžeme proto nevzpomenout na Kantovu výhradu ohledně soupisu kategorií určenou Aristotelovi: „jelikož ale neměl žádný princip, posbíral je tak, jak na ně narazil.“⁴⁰ Další otázky pak vyvstávají v souvislosti s deklarovanou zásadou, že v hierarchii obecných pojmů jsou univerzálními slovy jen ta nejobecnější. Kontrastuje s ní totiž to, že do seznamu příkladů Carnap zahrnul i různé druhy čísel. Ani ve svých pozdějších textech ovšem v řešení tohoto problému výrazněji nepostoupil.

Vedle problému spojeného s výběrem univerzálních slov nalezneme v Carnapově přístupu i další nedostatek. Pokud už máme nějakým způsobem vybraná univerzální slova, tedy kategorie, je třeba zachytit jejich vzájemné vztahy a také vztahy k jim podřazeným pojmům. Carnap nicméně ve svém díle postupně směřuje k určité formě konvencionalismu, jak naznačuje i výše zmíněný princip tolerance. Ve svém pozdějším díle přichází s koncepcí odlišení tzv. *externích a interních otázek*. Otázky týkající se entit určitého druhu v *rámci určitého systému* jsou interní otázky. Otázky týkající se existence

38 Tamtéž, § 76, s. 293.

39 Tamtéž, § 76, s. 293–294 (v seznamu byly pro lepší čitelnost vynechány uvozovky – Carnap píše „věc“ atd.).

40 Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, A81 / B107. Přel. J. Loužil – J. Chotaš – I. Chvatík. Praha, Oikúmené 2001, s. 94–95.

nebo reality systému entit jako celku Carnap označuje jako externí otázky.⁴¹ Interní otázky se tudíž týkají pouze vztahů uvnitř vymezených oblastí tzv. *lingvistických systémů* – Carnap rozlišuje například *svět věcí*, v němž si klademe takové otázky jako „Žil skutečně král Artuš?“, nebo *soustavu čísel*, v níž si klademe otázky typu: „Existuje prvočíslo větší než sto?“⁴²

Výrazy obsahující kategoriální chyby jsou tedy primárně takové, které nerespektují hranice mezi regiony: například ve větě „Caesar je prvočíslo“ jméno „Caesar“ označuje časoprostorový objekt ze světa věcí, zatímco „prvočíslo“ je výraz spadající do jazyka soustavy čísel. Lingvistické systémy přitom rámcově odpovídají dříve diskutovaným univerzálním slovům, ovšem Carnap tuto souvislost nijak nevysvětluje. Vztahy uvnitř jednotlivých systémů a vymezení jejich hranic považuje za výsledek konvenčních rozhodnutí přijmout určitý jazyk, zavést určité entity, a vytvořit tak nový lingvistický systém, který ovšem může zahrnovat již dříve existující jazykové výrazy a vztahy mezi nimi.⁴³ Taková rozhodnutí jsou, jak Carnap následně tvrdí, založena na čistě pragmatických ohledech.⁴⁴ Ve výsledku je tedy pro Carnapa kategoriální chyba porušením obecně přijímaných lingvistických konvencí, jež jsou založeny na pragmatických východiscích. Toto konstatování nás ovšem vůbec neposouvá dále v řešení původní Carnapovy otázky, jež se týká vymezení logické syntaxe, která by nám umožnila chybné výrazy tohoto druhu jednoduše rozpoznávat. Obecně můžeme tedy shrnout, že otázku, kterou si Carnap položil, se mu nepodařilo dostatečně komplexně a v úplnosti zodpovědět.

Kontext Carnapovy práce a výsledky dalších autorů

Zkoumáním logické syntaxe se Carnap nezabýval sám. Vedle něj se věnovalo podobným otázkám i několik dalších významných autorů řazených do analytické filosofické tradice začátku 20. století. V určitém smyslu narazil na tento problém už Frege, a to když zkoumal rozdíl mezi tím, co lze predikovat koni, a tím, co pojmu kůň, přičemž ukázal, že důsledkem zmíněné rozdílnosti jsou značné sémantické problémy.⁴⁵ Russell byl výrazně ovlivněn výše

41 Carnap, R., *Empiricism, Semantics and Ontology*. *Revue Internationale de Philosophie*, 4, 1950, No. 11, s. 20–40. Text byl přetištěn v druhém vydání spisu: Carnap, R., *Meaning and Necessity*. Chicago, University of Chicago Press 1956. V této stati citujeme dle českého překladu: Carnap, R., *Empirismus, sémantika a ontologie*. In: *týž, Problémy jazyka vědy*. Přel. K. Berka – L. Tondl. Praha, Nakladatelství Svoboda 1968, s. 223.

42 Carnap, R., *Empirismus, sémantika a ontologie*, c.d., s. 225.

43 Tamtéž, s. 231.

44 Tamtéž, s. 237.

45 Frege, G., *Pojem a předmět*. In: *týž, Logická zkoumání. Základy aritmetiky*. Přel. J. Fiala. Praha, Oikúmené 2011, s. 82. Srov. Klein, C., *Carnap on Categorical Concepts*. In: Awodey, S. – Klein, C. (eds.), *Carnap Brought Home: The View from Jena*. Chicago, Open Court Publishing 2004, s. 296; Weiner, J., *Frege in Perspective*. Ithaca–London, Cornell University Press 1990, s. 246–259.

zmíněnou Leibnizovou koncepcí univerzálního formálního jazyka a ve svém díle na práci tohoto filosofa explicitně navazoval. Už v raném spise věnovaném právě Leibnizovi citoval klíčovou pasáž týkající se *mathesis universalis*.⁴⁶ Později se k tomuto tématu opakovaně vracel, například v eseji „Logický atomismus“ psal o *korektním logickém jazyku* či *ideálním logickém jazyku*, jehož cílem je mj. odstranit chybné inference týkající se světa, jež vyplývají z nekorektní povahy jazyka.⁴⁷ Ve spise *Naše znalost vnějšího světa*⁴⁸ pak Russell *nalezení logicky ideálního jazyka* stanovil jako jeden z hlavních cílů filosofie.⁴⁹ Sám však při realizaci tohoto cíle nad rámec formalismu, vyvinutého ve spisu *Principia Mathematica*, nikdy nepostoupil.⁵⁰

Podobný postoj zaujal i mladý Wittgenstein. V *Tractatu* konstatuje: „V běžném jazyce se neobvyčejně často stává, že totéž slovo označuje různým způsobem – náleží tedy různým symbolům – nebo že se dvě slova, jež označují různě, uplatňují ve větě navenek stejně.“⁵¹ Z tohoto důvodu podle Wittgensteina „dochází snadno k naprosto základním záměnám (jakých je všude ve filosofii plno)“.⁵² Řešením je aplikovat takový znakový jazyk, který bude „poslušen logické gramatiky – logické syntaxe“.⁵³ Na stejném místě Wittgenstein říká, že Fregův a Russellův formální jazyk k tomuto ideálu směřují, ovšem negarantují vyloučení všech chyb. Základem tohoto řešení by zřejmě – podle Wittgensteina – mělo být odlišení vnějších vlastností předmětů od vlastnos-

46 „Měli bychom být schopni v metafyzice a morálce odvozovat stejným způsobem jako v geometrii a [matematické] analýze. (...) Pokud by se vyskytly kontroverze, nebylo by mezi dvěma filosofy potřeba více debat než mezi dvěma účetními. Postačovalo by totiž vzít do rukou pera, posadit se za stoly a říci si navzájem (s přítelem jako svědkem, pokud by chtěli): Počítejme.“ Russell, B., *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*. Cambridge, Cambridge University Press 1900, s. 169–170.

47 Russell, B., *Logický atomismus*. In: týž, *Logika, jazyk a věda*. Přel. K. Berka – L. Tondl. Praha, Svoboda 1967, s. 216–217.

48 Russell, B., *Our Knowledge of the External World: As a Field for Scientific Method in Philosophy*. London, Allen & Unwin 1914.

49 Filosofii *ideálního logického jazyka* později Rorty označil za jeden ze dvou hlavních směrů analytické filosofie. Druhým směrem byla pak *filosofie každodenního jazyka* (*ordinary language philosophy*). Viz Rorty, R., Introduction: Metaphilosophical Difficulties of Linguistic Philosophy. In: Rorty, R. (ed.), *The Linguistic Turn: Recent Essays in Philosophical Method*. Chicago–London, The University of Chicago Press 1967.

50 Diskusi o otázce, nakolik je možné považovat Russellovu teorii typů za kategoriální teorii, viz v: Klein, C., *Carnap on Categorical Concepts*, c.d., s. 300. Srov. také Russellovu diskusi s Gödelem a Blackem v: Schilpp, P. A. (ed.), *The Philosophy of Bertrand Russell*. Evanston, Ill., The Library of Living Philosophers, Inc. 1946.

51 Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. P. Glombiček. Praha, Oikúmené 2007, 3.323.

52 Tamtéž, 3.324.

53 Tamtéž, 3.325.

tí vnitřních, tedy takových, u nichž je nemyslitelné, aby je předmět neměl.⁵⁴ Východiskem je vymezení základních kategorií, které Wittgenstein nazývá *formální koncepty* a řadí mezi ně objekt, komplex, fakt, funkci, relaci a číslo. Tyto koncepty se pak od sebe odlišují právě vnitřními vlastnostmi.⁵⁵

Podrobněji se touto problematikou zabýval G. Ryle, který považoval Russellův přístup založený na teorii typů za příliš úzký a pro druh chybných výrazů, jimiž se zabýváme v tomto textu, zavedl pojmenování *kategoriální chyby*.⁵⁶ Obecněji se problematikou kategorií zabýval už v jednom ze svých prvních významných článků,⁵⁷ později se detailněji zaměřil na téma, které považoval za filosoficky významný případ kategoriální chyby, a to na descartovské dualistické rozlišení mysli a těla.⁵⁸ Obecněji se dále tímto tématem nezabýval.

Carnap, Russell i Ryle byli přesvědčeni, že jazykový výraz, který je zatížený kategoriální chybou, je nesmyslný. Toto přesvědčení se však následně stalo předmětem diskusí. Už Ewing tvrdil, že za nesmyslné můžeme pokládat jen výrazy, které porušují gramatickou syntax. Oproti tomu výraz „kvadratické rovnice nechodí na závody“ je možné podle Ewinga považovat za důsledek výrazu „kvadratické rovnice se nepohybují v prostoru“, tudíž jej nelze pokládat za nesmyslný.⁵⁹ Podobně Quine namítal, že přesvědčení o nesmyslnosti podobných výrazů je motivováno pouze spontánním odporem proti divně znějícím větám, a pokud tyto věty budeme považovat za prostě nepravdivé, získáme tím podstatně jednodušší teoretický systém.⁶⁰

Prior ve svém polemickém článku namířeném proti Rylovi také odmítl nesmyslnost takových tvrzení jako „Ctnost není čtvercová“. Tvrdil, podobně jako Ewing, že jeho platnost je důsledkem sylogismu, jehož předpoklady jsou: „Cokoli je čtvercové, má tvar“ a „Ctnost nemá tvar“.⁶¹ Pap upozornil, že pokud chceme vysvětlit, proč je výraz „Sókratés je prvočíslo“ chybný, použijeme větu „Sókratés není číslo“, kterou pokládáme za smysluplnou a pravdivou.

54 Tamtéž, 4.122–4.124. Úvahy k tomuto problému lze nalézt i ve Wittgensteinových textech vydaných jako: Wittgenstein, L., *Philosophical Grammar*. Berkeley, University of California Press 2005. Srov. Mácha, J., *Wittgenstein on Internal and External Relations*. New York, Bloomsbury 2015.

55 Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, c.d., 4.126, 4.1272. Srov. Klein, C., Carnap on Categorical Concepts, c.d., s. 302.

56 Ryle, G., *The Concept of Mind*, c.d., s. 16. Ve svém starším článku používá Ryle výraz „typová překročení“ (*type-trespasses*) nebo „typové hádanky“ (*type-riddles*). Viz Ryle, G., *Categories*. *Proceedings of the Aristotelian Society, New Series*, 38, 1937–1938, s. 201, 203.

57 Ryle, G., *Categories*, c.d., s. 189–206.

58 Ryle, G., *The Concept of Mind*, c.d., s. 18.

59 Ewing, A. C., *Meaninglessness*. *Mind*, 46, 1937, No. 183, s. 360.

60 Quine, W. V. O., *Word and Object*. Cambridge, MIT Press 1960, s. 229; týž, Mr. Strawson on Logical Theory. *Mind (New Series)*, 62, 1953, No. 248, s. 433–451. Srov. Magidor, O., *Category Mistakes*. Oxford, Oxford University Press 2013, s. 11.

61 Prior, A. N., *Entities*. *Australasian Journal of Philosophy*, 32, 1954, No. 3, s. 159–168.

Potom se tedy věta „Sókratés je číslo“ zdá být také smysluplnou a nepravdivou a můžeme si položit otázku, proč nepokládat také větu „Sókratés je prvočíslo“ za smysluplnou a nepravdivou.⁶²

Vedle filosofů se danému tématu v průběhu padesátých let minulého století začali věnovat i lingvisté. Problém zmínil na několika místech svého nejznámějšího díla N. Chomsky, který se mu podrobněji věnoval i ve svém dalším spise.⁶³ Drange zasvětil tomuto problému celou monografii, v níž mj. tvrdil, že výrazy zatížené kategoriální chybou jsou zároveň nesmyslné a nepravdivé.⁶⁴ Magidorová při zpětném pohledu na historii zkoumání této otázky dospěla k přesvědčení, že ve filosofii zájem o ni postupně opadal a od osmdesátých let minulého století se jedná už o převážně opomíjené téma.⁶⁵ Sama pak navrhla přijmout pragmatizovanou verzi výše uvedených argumentů a považovat výrazy jako „Číslo dva je zelené“ za sice mající pravdivostní hodnotu (v tomto případě nepravda), ovšem nepřiměřené (*infelicitous*). Nepřiměřenými jsou tyto výrazy proto, že zahrnují nesplněné předpoklady, v tomto případě „Číslo dva má barvu“.⁶⁶

V našem textu průběžně pracujeme spíše s Carnapem zastávaným stanoviskem, podle něhož jsou tyto výrazy, které jsou zatížené kategoriální chybou, nesmyslné. V následujícím oddíle nicméně ukážeme, jaké důsledky by mělo přijetí teze o jejich nepravdivosti.

Z uvedeného stručného přehledu je patrné, že většina autorů, kteří se tímto problémem zabývali, se věnovala především otázce povahy kategoriální chyby a určení toho, zda je výraz, který je zatížený touto chybou, nesmyslný nebo nepravdivý. Carnapem vytyčený a některými jeho předchůdci naznačený výzkumný program, jehož cílem bylo nalézt a formulovat logický syntaktický systém, který by zajistil, aby výrazy jako „vojevůdce“ a „prvočíslo“ patřily k různým „logickým“ slovním druhům, a tudíž by bylo možné zcela formálně odvodit, že věta „Caesar je prvočíslo“ je chybná, zůstal těmito autory z velké části nepovšimnut.

62 Pap, A., Types and Meaninglessness. *Mind (New Series)*, 69, 1960, No. 273, s. 41–54. Tématu se následně věnovala i řada dalších článků – např.: Goddard, L., Predicates, Relations and Categories. *Australasian Journal of Philosophy*, 44, 1966, No. 2, s. 139–171; Routley, R., On Significance Theory. *Australasian Journal of Philosophy*, 44, 1966, No. 2, s. 172–209. Lappin věnoval tématu svou později publikovanou disertaci: Lappin, S., *Sorts, Ontology and Metaphor*. Berlin–New York, De Gruyter 1981. Srov. též Magidor, O., *Category Mistakes*, c.d., s. 12.

63 Chomsky, N., *Syntactical Structures*. The Hague, Mouton 1957; týž, *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MIT Press 1965.

64 Drange, T., *Type Crossings*. The Hague, Mouton 1966.

65 Magidor, O., *Category Mistakes*, c.d., s. 13. Zájemcům o detailnější historický přehled debat o problému kategoriální chyby doporučujeme tuto publikaci.

66 Tamtéž, s. 131–132.

Logika, syntax a ontologie

Co bránilo Carnapovi a dalším filosofům ve vyřešení tohoto problému? Naše pochybnosti se mohou přesunout k samé otázce po podstatě logické syntaxe a také ke způsobu, jakým ji Carnap pokládá. Problémem je, nakolik je taková úloha skutečně formální, tedy nakolik má vlastně smysl mluvit o *logické* syntaxi. Je opravdu nosná Carnapova snaha o striktní oddělení *logických* a *objektových otázek*? Carnap na některých místech striktnost tohoto dělení sám oslabuje⁶⁷ a teze, která s ním úzce souvisí a postuluje striktnost rozlišení mezi *analytickými* a *syntetickými* větami, byla vystavena zásadní kritice v proslulém článku W. V. O. Quina „Dvě dogmata empirismu“.⁶⁸

Ukazuje se, že takové poznatky jako „Poloměr lze predikovat jen kružnicím a koulím“ nebo „Ráží lze predikovat pouze střelným zbraním“ jsou poměrně speciální, a nikoli logické v tradičním slova smyslu. Problémem je, že charakter zachycovaných poznatků přechází od velmi obecných (či dokonce apriorních), které jsou oprávněným předmětem čistě teoretického (či filosofického) bádání (sudost lze predikovat jen čísly), až po poznatky speciální, které spadají do oblasti úzce zaměřených vědních disciplín (ráží lze predikovat jen střelným zbraním).⁶⁹

Podívejme se tedy podrobněji na zásadní otázku, zda Carnapův problém logické syntaxe skutečně spadá do oblasti logiky a syntaxe. Vzhledem k výše popsanému faktu, že historicky existuje určitá afinita Carnapovy otázky s problémem kategorií, jenž byl řazen k metafyzickým problémům *par excellence*, může být problematické samotné Carnapovo vymezení úkolu, který chce řešit.

„Logiku“ můžeme chápat jako vědeckou disciplínu i jako označení předmětu jejího bádání. Jako disciplína se věnuje soudu, a to z hlediska pravdivosti a nepravdivosti. Zabývá se ovšem pravdivostí nikoli s ohledem na empirické podmínky pravdivosti soudu, ale s ohledem na podmínky formální.⁷⁰ Pravdivostní podmínky soudu (resp. příslušné propozice) jsou dány logickou formou soudu, tj. použitými logickými konstantami (resp. symboly, jež je

67 Carnap, R., *The Logical Syntax of Language*, c.d., § 72, s. 277.

68 Quine, W. V. O., Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review*, 60, 1951, No. 1, s. 20–43. Přetištěno v: Quine, W. V. O., *From a Logical Point of View*. Cambridge, Harvard University Press 1953. Český překlad této stati z pera P. Sousedíka vyšel pod názvem „Dvě dogmata empirismu“ ve sborníku: Peregrin, J. – Sousedík, P. (eds.), *Co je analytický výrok?* Praha, Oikúmené 1995.

69 Druhým problémem je otázka formální reprezentace a zachycení těchto poznatků: Jak takové poznatky zapsat a zda k tomu lze použít standardního formálního aparátu logiky, či je třeba jej nějak obměnit – to je problém technický, ovšem s logicko-filosofickými otázkami související. Historicky řešení tohoto problému vedlo k rozvoji tzv. deskripčních logik. Tato otázka pro nás v této práci ovšem není podstatná.

70 Proto Carnap mluví o logice jako o syntaxi.

označují), logickými kategoriemi výrazů, které nejsou logickými konstantami, a strukturou složeného výrazu (pro extenzionální logiky). Hovoříme-li o logických kategoriích výrazů, máme na mysli ty, které daný logický systém rozpoznává – například v případě predikátové logiky prvního řádu může výraz, který není logickou konstantou, být predikátem, individuovou konstantou apod. Konkrétní chápání povahy logiky pak závisí na tom, jaký epistemologický status jí připisujeme s ohledem na omylnost, evidenci a revidovatelnost jejích základních zákonů (např. zákona sporu).⁷¹

Syntax v případě přirozených jazyků pracuje empirickým způsobem: na základě výzkumu používání určitého jazyka jeho kompetentními mluvčími určuje pravidla správně sestavené věty, správného slovosledu apod. Takto může následně fungovat i v roli preskriptivní, tj. na základě takto empiricky získaných pravidel posuzovat syntaktickou správnost konkrétního řečového projevu. V případě formálních (umělých) jazyků, tj. jazyků vytvořených s určitým záměrem, je syntax vytvořena účelově vzhledem ke sledovanému cíli formálního jazyka, není výsledkem empirického výzkumu a hraje pouze preskriptivní, normativní roli.

Vraťme se nyní ke Carnapově myšlence *logické syntaxe*. Položme si otázku, jaký typ pravidla vlastně hledáme, hledáme-li pravidlo, jež nám umožní rozpoznat, že věta „Caesar je prvočíslo“ je chybná. A následně se pak zabývejme tím, čím se takové pravidlo liší od pravidla *gramatické syntaxe*, které umožňuje určit větu „Caesar je a“ jako gramaticky vadnou.

Všimněme si, že řada pravidel *gramatické syntaxe* je nejen empirických, ale zároveň libovolných. Pravidlo, že němčina klade sloveso na konec věty, zatímco čeština nikoli, nemá žádné další či hlubší zdůvodnění mimo toto pravidlo samé, je to čistá syntaktická konvence. Nijak to nesouvisí s tím, co je ve větě použitými slovy „ve světě“ označováno, nesouvisí to s jejich významem ani smyslem (fregovský řečeno), tedy se sémantikou těchto slov. Docela dobře si tak lze představit nářečí, ve kterém by „Caesar je a“ byla gramaticky korektní věta, která by vyjadřovala například to, že Caesara někdo doprovází, že není sám.

Oproti tomu se v případě pravidla, podle kterého vlastnost „být prvočíslem“ můžeme predikovat jen číslům a nikoli osobám, ukazuje, že se nejedná o čistou gramatickou konvenci ve výše uvedeném smyslu. Toto pravidlo naopak úzce souvisí s typem objektů, který podstatná jména vyjadřující čísla či osoby označují. V Carnapově pojetí patří pojem prvočíselnosti do *soustavy čísel*, zatímco Caesar, jakožto označení pro fyzickou osobu, do *světa věcí*. Carnap však zároveň odmítá předpoklad, že by toto rozčlenění, tedy přijetí těch-

71 Detailní diskuse viz v: Haack, S., *Philosophy of Logics*. Cambridge, Cambridge University Press 1978, s. 232.

to *lingvistických systémů*, mělo být vedeno jakýmkoli „ontologickým náhledem“, a zdůrazňuje, že rozhodnutí zavést tyto systémy „nepotřebuje žádné teoretické oprávnění“, neboť z něj „neplynou žádná tvrzení o realitě“ – jedná se o rozhodnutí čistě praktické, tedy konvenční.⁷² V důsledku toho dovozuje, že (analytická) pravdivost takových tvrzení jako „Pět je číslo“ je dána pouze rozhodnutím přijmout tyto lingvistické systémy.

S tímto Carnapovým pojetím je spojeno několik obtíží. Chybnost výrazu „Caesar je prvočíslo“ není možné zdůvodnit pouze tím, že spojuje pojmy z různých lingvistických systémů, nelze ho tedy chápat jako „externí“, tudíž nesmyslnou otázku.⁷³ Věta „Mám deset prstů“ také zahrnuje výrazy z více lingvistických systémů, navzdory tomu však nevykazuje žádné problémy. V konečném důsledku by Carnap musel nejen vytvořit různé lingvistické systémy obsahující interní pragmatická pravidla, jimiž by se řídilo spojování výrazů uvnitř těchto systémů, ale také nějaký metasystém definující pravidla spojování výrazů napříč lingvistickými systémy.

Druhou možností je, že by některé výrazy spadaly do různých systémů zároveň, a týkala by se jich tak různá pravidla. To by znamenalo, že například pojem „deset“ by spadal jak do *systému čísel*, tak i do *světa věcí*, což je poněkud kontraintuitivní – a navíc je otázkou, co by vlastně tyto lingvistické systémy oddělovalo a činilo samostatnými.

Všimněme si, že pokud přijmeme Quinovy argumenty obhajující holismus, představa vzájemně izolovaných lingvistických systémů bude nemožná. Náš jazyk tvoří jeden konceptuální rámec, jehož jednotlivé části jsou navzájem mnohonásobně propojeny. Ryze konvenční přijetí nějaké jeho samostatné části, lingvistického systému, je iluzí. Řada pravidel, která Carnap považuje za praktická, je přinejmenším částečně vynucena jejich zasazením do kontextu celého jazyka.

Nemohou tedy být důvodem toho, proč je výraz „Caesar je prvočíslo“ nesmyslný, syntaktická pravidla celku jazyka? Otázkou pak je, o pravidla *jakého* jazyka se jedná. Je poměrně neintuitivní říci „V češtině je výraz ‚Caesar je prvočíslo‘ nesmyslný“. Ten, kdo bude přesvědčen o nesmyslnosti tohoto výrazu v češtině, bude totiž zároveň nutně přesvědčen i o tom, že je po adekvátním překladu nesmyslný ve *všech* jazycích. Pokud tedy nějaký jazyk zahrnuje slovo se stejným významem jako český termín „Caesar“, slovo odpovídající českému termínu „prvočíslo“ a syntaktickou konstrukci vyjadřující subsumpci, pak výsledný výraz získaný adekvátním překladem českého výrazu do tohoto cizího jazyka, ač syntakticky správný, bude také nesmyslný. Zdá se, že se

72 Carnap, R., *Empirismus, sémantika a ontologie*, c.d., s. 232, 236.

73 Carnap navíc označuje jako „externí“ pouze otázky týkající se „existence nebo reality systému entit jako celku“. Tamtéž, s. 223; zvýraznění autor stati.

pravidla, která náš chybný výraz porušuje, nejsou ani pravidla jednoho lingvistického systému, ani gramatická pravidla jednoho konkrétního jazyka. V tomto smyslu jsou pravidla porušovaná tímto chybným výrazem odlišná od syntaktických pravidel jednoho konkrétního jazyka.

Vraťme se nyní k úvahám z předchozích oddílů. Viděli jsme, že Carnap považoval jak výraz „Carnap je prvočíslo“, tak výraz „Carnap je a“ za nesmyslné, oba z důvodu porušení syntaxe. Také jsme uvedli, že řada jiných autorů s tímto pojetím nesouhlasila a první z uvedených výrazů považovala nikoli za nesmyslný, ale za nepravdivý. Pokud bychom přijali toto stanovisko, pak z něj plyne, že důvod nepravdivosti výrazu „Carnap je prvočíslo“ musí být jiný než důvod nesmyslnosti výrazu „Carnap je a“. Zatímco u druhého výrazu je příčinou nesmyslnosti porušení syntaxe, u prvního musí být příčina nepravdivosti výrazu v rozporu s něčím jiným než s pravidly téže syntaxe.

Jakého druhu tento rozpor způsobující nesmyslnost nebo nepravdivost výrazu zatíženého kategoriální chybou tedy je? Na tuto otázku existuje více možných odpovědí. Jedna z nich je lingvistická. Jak jsme viděli, nemůže se jednat o problém syntaxe jednoho konkrétního lingvistického systému. Porušená pravidla můžeme považovat za součást všeobecně sdílené struktury jazyka, určitě hlubší univerzální gramatiky, která je obsažena ve všech jazycích a případně přímo vrozena všem lidem. Tímto způsobem se snažili uvažovat někteří lingvisté, o nichž jsme se zmínili v předchozím oddíle. V našem textu však tento směr ponecháme stranou, zájemce o něj pouze odkážeme na monografii O. Magidorové.⁷⁴

Další odpověď může vycházet z přesunutí pozornosti ze syntaxe na sémantiku. Carnapem hledaná pravidla, která by zajistila určení chybnosti takových výrazů jako „Caesar je prvočíslo“, by v takovém případě zahrnovala jako podstatný rozlišující prvek sémantiku. Je třeba vzít v úvahu význam výrazu „Caesar“ a význam výrazu „prvočíslo“. V tomto smyslu takové pravidlo není jen konvencí, ale vychází ze vztahu mezi významy těchto výrazů – z toho, že objekt typu osoba *nemůže* být prvočíslem. Jak jsme zmínili, je obtížné představit si jazyk či nářečí, ve kterém by věta predikující prvočíselnost osobám byla smysluplná a pravdivá. Carnapem hledané typy pravidel tedy nejsou ani čistě syntaktické, ani čistě logické. Hledaná pravidla by však s formálními logickými pravidly měla mít společnou univerzální platnost – jsou-li matematické či logické formule platné pro každého, kdo stejně rozumí významu použitých symbolů, pak i v tomto případě předpokládáme, že pro každého, kdo chápe význam slov použitých ve větě „Caesar je prvočíslo“ stejně, je takový výraz chybný.

74 Magidor, O., *Category Mistakes*, c.d.

Carnapem hledaná pravidla „logické syntaxe“ tak nejsou pouze formální, syntaktická či logická. Také nejsou určena jen konvencí. Vykazují však úzkou vazbu na to, jaké univerzálně platné charakteristiky připisujeme našemu světu. Nejedná se tedy spíše o pravidla metafyzická či ontologická?⁷⁵

Abychom mohli na takto položenou otázku odpovědět, musíme si – podobně jako v případě logiky a syntaxe – ujasnit, co pod ontologii jako disciplínu spadá, co je předmětem jejího zájmu. Ontologii, pokud jde o její zaměření, můžeme rozlišit na dvě základní podřazené disciplíny⁷⁶:

- 1) ontologii, jejímž cílem je vytvořit „přehled“ skutečnosti prostřednictvím *třídění a klasifikace* různých druhů jsooucn;
- 2) ontologii, jež se snaží nalézt *základ, fundament* veškeré skutečnosti, prvotní a ustavující jsooucn či bytí, a prozkoumat a určit jeho druh a charakteristiky.

Tyto dva přístupy se mohou, a často se tak u různých autorů děje, prolínat, tudíž jejich oddělení je někdy obtížné a dělicí čára rozostřená. Např. J. Moravcsik za významný příklad prvního přístupu považuje Aristotelovu klasifikaci prezentovanou v systému *kategorií*, v případě druhého přístupu pak jako typický příklad uvádí názory Platóna, který jako fundament naší skutečnosti identifikuje ideje.⁷⁷

První přístup, který souvisí s tématem carnapovské logické syntaxe a který nás v tomto textu zajímá, je označován jako ontologie *formální*. Tu odlišujeme od druhého způsobu ontologického bádání, jež můžeme označovat jako ontologii *fundamentální* (ta v této stati stojí mimo oblast našeho zájmu).⁷⁸ Budeme-li tedy v tomto textu mluvit o „ontologii“ jako o vědecké disciplíně, máme na mysli právě přístupy řazené pod ontologii prvního typu, ontologii formální, která je někdy také nazývána ontologií či metafyzikou *deskriptivní*.

Problém, který Carnap otevřel, spadá do oblasti zkoumání formální ontologie. Nástroj umožňující určit, že věta „Caesar je prvočíslo“ je chybná, je nutné hledat ve specifickém třídění a kategorizaci našich pojmů, které ovšem jdou nad rámec standardních hierarchických stromových kategorizačních systémů v Porfyriově tradici. Je nutné nejen vytvoření katalogu a klasifikace

75 V tomto textu používáme termíny „ontologie“ a „metafyzika“ jako synonyma. Výjimkou je použití výrazu „ontologie“ pro označení artefaktu (viz dále).

76 Toto dělení uvádí např. Moravcsik, J., *Plato and Platonism*. Oxford, Blackwell 1992. Srov. O'Meara, D., *The Hierarchical Ordering of Reality in Plotinus*. In: Gerson, L. P. (ed.), *The Cambridge Companion to Plotinus*. Cambridge, Cambridge University Press 1996, s. 66.

77 Moravcsik, J., *Plato and Platonism*, c.d.

78 Stejně tak stojí mimo oblast našeho zájmu otázky řadící se k transcendentální filosofii, tj. zkoumající podmínky možnosti toho, co je nám dáno ve zkušenosti. Nejde nám ani o bádání fenomenologického typu, ač se Husserl ve svých *Logických zkoumáních a Formální a transcendentální logice* některým otázkám blízkým Carnapovu zkoumání logické syntaxe věnoval.

pojmu, ale i systému ontologických pravidel (axiomů) vztahujících se k těmto pojmům, ovšem pravidel nikoli čistě formálních (jako v logice) či konvenčních (jako v gramatice), ale vycházejících ze zákonitostí našeho světa a reprezentujících je.⁷⁹ K tomuto posunu také historicky došlo a problém, který Carnap nastolil, se nezávisle na jeho formulaci a jakémkoli odkazu na něj začal řešit právě v textech badatelů pracujících v oblasti formální ontologie. Pro výsledný katalog pojmů a axiomů – specifický *informační artefakt* – se posléze vžil název „(axiomatická) ontologie“.⁸⁰

V jejím rámci lze zajistit, aby výrazy jako „vojevůdce“ a „prvočíslo“ patřily k různým „slovním druhům“, což Carnap, jak jsme zmínili výše, požadoval – ovšem nikoli k různým *logickým* slovním druhům, ale k různým kategoriím formální axiomatické ontologie.⁸¹ Pak lze pouhou aplikací axiomatických pravidel, která jsou součástí takové ontologie, odvodit, že vojevůdcovství Caesarovi (jakožto člověku) predikovat lze, zatímco prvočíselnost nikoli.⁸²

Závěr

Důvod, proč Carnap řešení problému, jež otevřel, sám nenalezl, a ani v jeho hledání zásadním způsobem nepokročil, je třeba hledat jak v jeho způsobu položení otázky, tak v kontextu, ve kterém se snažil ji vyřešit. Název článku, v němž úkol formuluje a ze kterého jsme v úvodu našeho textu citovali, je sám výmluvný: „Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka“. Carnap v tomto textu říká: „V oblasti *metafyziky* (včetně veškeré filozofie hodnot a normativní vědy) vede logická analýza k negativnímu výsledku, že *domnělé věty této oblasti jsou zcela beze smyslu*. Tím se dosahuje radikálního překonání metafyziky (...).“⁸³

79 Například Meixner v mereologickém oddílu své práce zavedl predikát sPt pro „s je část t“, určil axiom transitivity pro tento predikát $\forall x,y,z (xPy \wedge yPz \rightarrow xPz)$ a zkoumal, zda platí princip „Cokoli má stejné části je identické“ $\forall x,y (\forall z(zPx \leftrightarrow zPy) \rightarrow x=y)$. Meixner, U., *Axiomatic Formal Ontology*. Dordrecht, Kluwer 1997, s. 24–30; formalizace upravena do standardní symboliky autorem stati.

80 Např. C. Masolo se pokusil sestavit hierarchický ontologický systém doplněný několika desítkami axiomů, které měly zajistit oddělení vlastností připisovatelných fyzickým věcem (PQ – physical quality) od abstraktních vlastností, které fyzickým objektům připisovat nelze (AQ – abstract quality). Výsledný formální systém je poměrně složitý, neboť zahrnuje rozlišení kvalit a kválí. Viz Masolo, C. et al., *The Wonder Web Library of Foundational Ontologies*. Padova, ISTC–CNR 2003.

81 Carnap, R., *Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka*, c.d., s. 631.

82 Příkladem může být například tzv. *Basic Formal Ontology* a její rozšíření. Viz Smith, B., *Classifying Processes: An Essay in Applied Ontology*. *Ratio*, 25, 2012, No. 4, s. 463–488; Arp, R. – Smith, B. – Spear, A., *Building Ontologies with Basic Formal Ontology*. Cambridge, MIT Press 2015.

83 Carnap, R., *Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka*, c.d., s. 624.

Carnapovo filosofické úsilí bylo tedy celým svým zacílením antimetafyzické, logika a detailní zkoumání jazyka pro něj byly nástrojem, jímž je možné bojovat se starou chybnou metafyzikou, která měla být nahrazena systémem poznání stojícím na čistě logicko-empirických vědeckých základech, tzv. sjednocenou vědou (*Einheitswissenschaft*).⁸⁴ Proto i hledaná logická syntax, jež měla být zásadním nástrojem umožňujícím eliminaci metafyzických vět prostých smyslu (tj. všech, které nestály na logicko-empirickém základu) z vědeckého diskurzu, byla Carnapem chápána jako určité rozšíření logických a gramatických pravidel, jež nemělo žádnou souvislost se starou, odmítanou metafyzikou. Sice měla být předmětem rozsáhlé pečlivé práce, ale neměla představovat žádné systematické teoretické obtíže.

V našem textu jsme se pokusili ukázat, že právě toto Carnapovo přesvědčení bylo zásadním způsobem chybné. Systém pravidel, jenž by umožnil kontrolu smysluplnosti vět způsobem, který Carnap požadoval, je svou povahou nutně metafyzický. Tato pravidla vyžadují určité pojetí světa, vztahů zakládajících naši skutečnost, a tedy určitou metafyzickou teorii, kterou pak normativním způsobem zachycují. Taková metafyzická teorie není předmětem ani empirického vědeckého poznání, ani čisté formální logiky, ani gramatických konvencí.

Jákýkoli systém pravidel, který by splňoval Carnapovy požadavky, musí být nutně sám metafyzický, tudíž jeho použití v projektu eliminace metafyziky je obtížně představitelné. Přitom právě takový systém pravidel byl pro Carnapův projekt klíčový: pravidla gramatiky a požadavek prosté logické konzistence by k eliminaci metafyzických pseudovět rozhodně nepostačovaly. Nemožnost zkonstruovat pravidla logické syntaxe na nemetafyzickém základě tak prokazuje neuskutečnitelnost celého Carnapova projektu eliminace metafyziky – přinejmenším takovým způsobem, jakým to on sám zamýšlel.⁸⁵

84 Šlo o projekt realizovaný jako *International Encyclopedia of Unified Science* – sérii publikací převážně členů Vídeňského kruhu.

85 Nemůžeme zde nezmínit Wittgensteinův komentář k tomuto projektu: „Odmítnutí metafyziky!“ Jako by to bylo něco nového! To, čeho Vídeňská škola dosáhla, se má ukazovat, ne říkat... Mistr se má poznat podle díla.“ McGuinness, B., L. Wittgenstein und Wiener Kreis. Oxford, Blackwell 1979, s. 18. Citováno dle: Glombíček, P., *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2016, s. 167.

SUMMARY

Carnap's Logical Syntax of Language and the Problem of Category-Mistake

A significant part of neo-positivist philosophy was Carnap's project of the elimination of metaphysics by the logical analysis of language, pronounced in the article with that title. This project was aimed, among other things, at the creation of a so-called logical syntax of language which would enable metaphysical sentences to be revealed as senseless and thus their elimination from scientific discourse. In this text we first of all focus on Carnap's definition of logical syntax in its historical context. We then analyse Carnap's unsuccessful attempts to construct the logical syntax of language, showing that his difficulties in seeking logical syntax are not accidental, but have a systemic character, for they are connected with the way in which Carnap defined the problem. In conclusion we formulate the consequences of Carnap's failure for his philosophical project of the elimination of metaphysics and for neo-positivism in general.

Keywords: Rudolf Carnap, logical analysis of language, formal ontology

ZUSAMMENFASSUNG

Carnaps logische Sprachsyntax und das Problem des Kategorialfehlers

Ein bedeutender Bestandteil der neopositivistischen Philosophie war Carnaps Projekt der im gleichnamigen Artikel angekündigten Eliminierung der Metaphysik durch die logische Sprachanalyse. Dieses Projekt hatte u. a. die Schaffung einer sog. Sprachsyntax zum Inhalt, mit der metaphysische Sätze als sinnlos identifiziert werden und vom wissenschaftlichen Diskurs ausgeschlossen werden könnten. Im vorliegenden Text widmen wir uns zunächst Carnaps Definition der logischen Syntax im historischen Kontext. Anschließend analysieren wir Carnaps erfolglose Versuche der Konstruktion einer logischen Sprachsyntax, wobei wir aufzeigen, dass seine Schwierigkeiten bei der Suche nach einer logischen Syntax nicht zufällig, sondern systemimmanent sind und mit der Art und Weise zusammenhängen, in der Carnap das Problem definiert hatte. Abschließend formulieren wir die Folgen von Carnaps Versagen für sein philosophisches Projekt der Eliminierung der Metaphysik und für den Neopositivismus als solchem.

Schlüsselwörter: Rudolf Carnap, logische Sprachanalyse, formale Ontologie